

İNSANLAŞMA SÜRECİ OLARAK EĞİTİM VE PLATON*

ÖZET

Eğitimin bireysel ve toplumsal yaşamdaki önemi herkesin tartışmasız kabul ettiği bir gerçektir. Tartışılan şey eğitimin hangi amaçlara hizmet edeceğidir. Fakat bundan önce yanıtlanması gereken soru insan-eğitiminin ne olduğudur. Bu sorunun yanıtına göre, eğitimin sırf mesleki, dinsel veya ideolojik amaçlar taşıması gerekip gerekmediği konusunda bir karara varabiliriz.

Eğitimin neliği ve amacına yönelik bu tartışmada, Platon'un bir insanlaşma süreci olarak gördüğü eğitime ilişkin görüşlerinin bizler için bir hareket noktası olabileceği inancındayım.

Anahtar Sözcükler: eğitim, insan, amaç, erdem, değer, birey, toplum.

(Education As A Process of Being-Human and Plato)

ABSTRACT

The importance of human-education, in the individual life as well as social life, is a fact far from doubt. What has been discussed is which purposes education has to serve. However, before that, we must have an answer for "what is human-education?". According to the given answer, we can come to a decision whether education has to possess only teological, ideological or occupational purposes.

I think, in this discussion on what education and its purpose is, Plato's view of education which takes education as a process of being-human, might be a starting-point for us.

Key words: education, human-being, purpose, virtue, value, individual, society.

* Muttalip ÖZCAN. Dr.

Günümüzde hem bireysel hem toplumsal yaşamda büyük bir önem ve etkiye sahip olan insan eğitimi üzerine yürütülen tartışmaların büyük bir çoğunluğunun “insan ve onun eğitimi nedir?”den çok, önümüzde duran sanki sadece teknik veya mesleki bir sorunmuş gibi “daha verimli olması için nasıl bir eğitim yöntemi izlemeliyiz?” veya “eğitimde temel amaç(lar) ne olmalı?” soruları üzerinde yoğunlaştığına, amacın veya amaçların ise genelde “ulusal” bağlamda belirlendiğine tanık olmaktayız. Belirli bir dönemde belirli bir ulusun, daha doğrusu toplumsal yaşamı kendi çıkarları için kullananların sözde çıkarlarına göre ön plana çıkardığı değerlilik anlayışı ya da değer saydığı şeyler eğitimin de temel amacı yapılmakta. Bundan dolayı da neredeyse dünyanın hiçbir ülkesinde, uygulama düzeyinde, ulusal değil de evrensel olan ya da “insansal” olan bir eğitim anlayışına rastlamamaktayız. Hatta, kendi ülkemizde olduğu gibi, her yeni hükümetle birlikte eğitimin amacı neredeyse yeniden yazılmakta. Peki, yerel/ulusal veya bireysel çıkarlarca belirlenmeyen ya da ideolojik veya dinsel olmayan bir eğitim anlayışı olanaklı değil midir? Bu soruya yanıt bulmak istiyorsak, Antik dönemin insan ve eğitim anlayışına, bu dönemden bir örnek olarak da Platon’un eğitim anlayışına daha yakından bakmamız bizler için bir başlangıç noktası oluşturabilir.

Platon’un Eğitim Anlayışı

Antik dönemin eğitime bakışını özetler niteliklere sahip olan Platon’un eğitim anlayışının en belirgin özelliği, eğitimi bireylerin insanlaşmalarının temel koşullarından birisi saymasıdır. Eğitimin amacı bireyin bir insan teki olarak sahip olduğu olanakları hayata geçirmesine yardımcı olmak, böylece bir insan olarak kendisini diğer varlıklardan ayıran “iş” her ne ise, onu en iyi şekilde yerine getirmesini, yani o alandaki erdeme ulaşmasını sağlayarak bireysel anlamda insanlaşma, “yeni bir doğaya kavuşma” sürecini tamamlamasının önünü açmaktır. Bu “yeni bir doğa”ya kavuşma sürecinin nasıl sonlanacağı ise hem bireysel olana, bireysel yapısal özelliklere, hem de çevresel ve toplumsal koşullar bütününe bağlıdır. Başka bir deyişle eğitim, bir süreç olarak, hem yürütülüş şekli hem de amacı bakımından bireysel olanla toplumsal olanı harmanlayan bir yapıya sahiptir. Fakat, hem bireysel hem toplumsal anlamda asıl amaç erdemli bir yaşam ve bunun getireceği mutluluktur.

Platon’a göre “mutluluğun biricik yolu erdemdir. Her varlık kendi belirlenimine ancak kendine uyan erdemle erişebildiği gibi” insanının özünü oluşturan ruh da “kendine özgü erdemle ancak kendi belirlenimine

erişebilir”¹. Ruh ya da insan teki, eğer kendi belirlenimine ulaşırsa iyi yaşar ve mutlu olur, ulaşamazsa kötü yaşar ve mutsuz olur. Ruhü ya da insanı, mutlu yapan şey ise erdemdir. Erdem, ruhun, kendi içindeki düzeninin sağlanmasından, sağlıklı olmasından ve ruhun her bir bölümünün kendi üzerine düşen işi yapmasından, böylece de insanın kendi belirlenimine ulaşmasından başka bir şey değildir².

Ruh ise üç kısımdan oluşur. Aslında, Platon, insan ruhunu önce ikiye ayırır: akıl sahibi olan ve olmayan kısımlar. İnsan ruhendaki akıllı kısım ya da akıl sahibi denilen yanın özelliği, hesaplayan, düşünen yan olmasıdır. Akıl sahibi olmayan kısım ise, düşünmeyen, sadece arzulayan yandır; bu kısma, ruhun istekler kısmı veya yanı da denebilir; “o, sadece, sever, acıkır, susar, coşar, doymak, zevk almak ister”³. Bunlara ek olarak, isteklerle ilgili olmasına rağmen, zaman zaman akıldan yana çıkan, aklın sözünü dinleyen bir yan daha vardır. Platon, buna, “azgınlık, kırgınlık” ya da öfke yanı der. Bu yan, insanın zaman zaman aklın sözünü dinlemeyip, tutkuların etkisine kapıldığı durumlarda, kendi kendine söylenen, öfkelenip kızan ve “içimizde bir çatışma olduğunda” çoğu kez akıldan yana çıkan bir yandır. Platon, “öyleyse içimizde üç değil, iki yan vardır: Akıl ve istek...Yoksa, toplumdaki yönetenler, savaşımlar ve para kazananlar gibi içimizde de üç bölüm mü vardır?”, diye sorar ve “kızma gücünü”, savaşımlarla eş tutarak, “kötü bir eğitimle bozulmamışsa, akla yardım eden üçüncü bir yan” olarak ele alır⁴. Böylece, Platon’un anlayışında, toplum için geçerli olan bölümlenme, yani, yönetenler, savaşımlar ve çalışanlar (çiftçiler, zanaatkarlar, tüccarlar vs), insan ruhu için de geçerli sayılır. Devlette, her üç sınıfın kendine özgü işi ne ise, onu görmesiyle ortaya çıkan doğruluk (adalet), kişi söz konusu olduğunda da, ruhun bu üç yanının kendi işini yapması, her bir yanın kendi erdemine ulaşmasıyla ortaya çıkar. Akıl, ölçülü olduğundan, “içimizde olup biten her şeyi kollayıp, yönetmek ona düşer; öfkenin işi de onu dinlemek, onda yana olmaktır”⁵. Ancak, akılla ilgili bu iki yanın, kendi görevini yerine iyi getirmesi için, mutlaka eğitilmesi gerekir. Önce, bu ikisini kaynaştıran, müzik ve jimnastikle, sonra da felsefi eğitimle.

Dolayısıyla Platon’a göre, genel anlamda eğitim, ruhun, daha doğrusu ruhun insansal yanının, terbiyesidir; ruhun üç ayrı yanının, *canavar* (istek ve arzular), *aslan* (öfke-cesaret) ve *insan* (akıl)⁶ tek bir kalıp içinde birleşmesinden oluşan “insan”ın insanlaşmasının, içindeki hayvanları dizginleme sürecinin ve bu süreci olanaklı kılan “insan”ın *gerçeği* kavrayabilmesinin olmazsa olmazıdır. Aydınlanmaya ve arınmaya giden bir süreç ve insanlaşmada zorunlu bir aşama olarak alınan eğitim, aynı zamanda, Platon düşüncesinde, bir mağaranın koyu karanlığında

¹ Bedia Akarsu. *Mutluluk Ahlakı*, İstanbul,; Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970. s. 106.

² a.g.e. s. 106.

³ Platon. *Devlet*, (Çev: S. Eyüboğlu, M.A. Cimcoz), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1988. 439 d.

⁴ a.g.e. 440b, 441 a.

⁵ a.g.e. 441 e.

⁶ a.g.e. 588 c-e.

doğup büyümüş birisinin günün birinde mağarasından çıkıp her şeyi, asıl gerçekliği, Güneş Tanrı'nın kutsal ışığı altında görmesine benzetilir. Platon'a göre, gerçek aydınlanma, aslında, görülen dünyanın asıl gerçek olmadığını kavranılmasıyla başlar. Görünen dünya, koyu karanlık içindeki mağara zindanıdır, mağarayı aydınlatan ateş de güneşin yeryüzüne vuran ışığıdır. Mağaradan yukarı doğru, "üst dünyaya çıkan yokuş ve yukarıda seyredilen güzellikler de, ruhun düşünceler dünyasına yükselişi"⁷. Tıpkı mağara duvarına vuran asıl nesnelere gölgelerini gerçek nesne sayan mağara adamları gibi, eğitimsiz bir ruha sahip insan da görülen şeyleri gerçek sanır. Buna karşılık, eğitilmiş bir "ruh, bakışlarını gerçeğin ve varlığın aydınlattığı bir nesneye çevirdiği zaman onu kavrar, bilir ve tam bir anlayışa varır. Ama, karanlıkla doğan ve ölen geçici şeylere çevrildi mi, yarım yamalak, bulanık görür onları"⁸. Aslında bu süreç, yani mağaranın koyu karanlığından aydınlığa çıkış süreci, eğitim sürecidir; bireyin yeni bir doğa kazanması anlamında insanlaşma sürecidir; çünkü Platon'dan çok daha önceleri Demokritos'un vurguladığı gibi, Antik Yunanlılar için "doğa ve eğitim benzer şeylerdir; çünkü eğitim insanı başka kılığa sokarsa da, başka kılığa sokarak doğa yaratır"⁹.

Ne var ki, eğitim, insan teklerine kendi yapılarında olmayan bir şeyi vermek, "bilgiden yoksun bir ruha bilgi koymak", görmeyen gözlerle görme gücü vermek gibi bir şey değildir; "Her ruhta, bir öğrenme gücü ve bu işe yarayan bir örge vardır". Eğitimciye düşen, bu örge'nin bütün ruhla birlikte "geçici şeylere sırtını dönüp varlığa bakabilmesini, varlığın en ışıklı yönüne, 'iyi' dediğimiz yönüne" çevrilmesini sağlamaktır. Bu anlamda eğitim, "ruhun bu gücünü 'iyi'den yana çevirme ve bunu için en kolay, en sağlam yolu bulma sanatıdır. Yoksa ruha görme gücünü verme değil; çünkü güç onda kendiliğinden vardır; ama kötü yöne çevrildir"¹⁰. Ancak, ruhun düşünme gücü dışında kalan diğer güçleri, tıpkı bedensel güçler gibi çalışmayla, alışmayla kazanılabildiği halde, düşünme gücü böyle değildir; hiçbir zaman yok olmaz olan bu güçte Tanrısal bir yan vardır. Fakat, bedenle birleşmesinden dolayı, yönü aşağıya, görünen dünyaya dönük olan bu güç, eğitimle bakışlarını yukarı çevirmedikçe zararlı olabilir. Düşünme gücü, ya da akıl, eğitilmiş, bilgili insanda iyiliğin hizmetinde olabileceği gibi, eğitilmemiş ya da yanlış eğitim almış bir insanda kötülüğün hizmetinde de olabilir¹¹. Dolayısıyla, insanın sahip olduğu bu gücü veya olanağı, hem kendisi hem de toplum için "iyi" yolda kullanmasını eğitimle sağlamak, onları mağaralarından çıkartıp, aydınlığa kavuşturmak, devlete, yöneticilere (filozofa) düşen bir görevdir. Bu nedenle, Platon'un anlayışında devlet yöneticilerinin iyi bir eğitim almış olması diğer yurttaşların eğitiminden daha önemlidir. Başka bir deyişle, eğitim genel anlamda insanın özünü oluşturan ruhun kendi içinde taşıdığı

⁷ a.g.e. 517 a.

⁸ a.g.e. 508 d.

⁹ Walter Kranz. *Antik Felsefe*, (Çev: Suad Baydur) İstanbul, Sosyal Yayınları, 1994. s. 176.

¹⁰ Platon. *Devlet*, 518 a-d.

¹¹ a.g.e. 519 a.

insanlık yanının geliştirilmesi/gerçekleştirilmesi süreci olsa da herkes için bir ve aynı eğitim söz konusu olamaz. Kimin hangi eğitimi alacağını belirleyen ise iki temel etken vardır: birisi bireysel yapısal özellikler, diğeri ise toplumsal işbölümünün gerekleri ve bireyin bu işbölümündeki yeridir.

Platon'a göre, insan bir tür eksiklikler varlığıdır, kendi gereksinimlerini tek başına karşılama gücünde değildir. İnsan temel gereksinimlerini karşılamak için başkalarına gereksinim duyar ve "böylece birçok eksiklikler birçok insanların bir araya toplanmasına yol açar. Hepsi yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar. İşte bu tür yaşamaya toplum düzeni deriz"¹². Toplumsal yaşamda bir araya gelen insanlardan her biri kendi sanatını ötekinin hizmetine koyarak, temel gereksinimleri topluca karşılama yoluna giderler. Toplum halinde yaşamak bir iş bölümü gerektirir, çünkü "insanlar yaradılıştan birbirine benzemezler. Kimi şu işe, kimi bu işe daha yatkın"dır; dolayısıyla, her insan kendi yaradılışına özgü işi görür, diğer işlere karışmazsa iş hem daha kolay hem de daha güzel olur"¹³. Sonuçta, toplumda yaşayanlardan, yaradılışlarına göre, kimi çalışan, kimi tüccar, kimi asker, kimi de yönetici olur, olmalıdır. *İdeal Devlet*'te sorun, kimin hangi yaradılıştaki olduğunun belirlenmesi ve "devletin bekciliğine nasıl bir yaradılıştaki olanların seçilmesi gerektiğine" karar verilmesidir.

Platon'a göre, devlet yöneticisi ve koruyucusu olacak kişinin önce doğuştan bir üstünlüğü olması gerekir; sonra çocukken hep güzel şeylerle oynaması, kendini hep güzel şeyleri öğrenmeye vermesi gerekir"¹⁴. Ayrıca, bu tür insanlar önce diğer koruyucularda aranan özelliklere sahip olmalıdır, doğuştan iyi huylu, akıllı olmaları ve *dialektika* eğitimi almaya uygun bir yaradılıştaki olmaları, yani "anlayış gücü ve öğrenme kolaylığı"na sahip olmaları gerekir; öğrendiklerini unutmamaları, çabuk yorulmamaları, işin her türlüşünü sevmeleri gerekir. Hem beden eğitiminden, jimnastikten, avdan, hem de dersten, konuşmadan, araştırmadan hoşlanmaları gerekir. Ayrıca, ölçü, yiğitlik, büyüklük gibi değerler söz konusu olduğunda da "doğuştan bozuk olmamaları gerekir"¹⁵. Bunlar ve benzeri şeyler, iyi insanın, üstün insanın ortaya çıkması için gerekli olan kişisel özellikler, iç koşullardır. Dış koşulların en başında gelen ise bu övülen içsel özelliklere sahip insanlara uygun bir eğitimin verilmesidir.

Platon'un ideal devletinde, doğuştan bu tür özelliklere sahip olan gençlerin, ailenin ve geleneklerin etkisinden korunması için toplanıp, belirli bir yöntemle eğitilmesi, eğitilirken de "yaradılıştan neye en elverişli oldukları"nın belirlenmesi gerekir. Böylece, ilerde koruyucu olacaklarla, devlet yönetiminde yer alacaklar belirlenir. Başlangıçta hepsine aynı

¹² a.g.e. 369 c.

¹³ a.g.e. 370 a-c.

¹⁴ a.g.e. 558 b.

¹⁵ a.g.e. 535 a-d.

eğitim verilir. Müzik ve beden eğitiminden başlanır, daha sonraki yaşlarda bütün bilimler, aritmetik, geometri, astronomi ve *dialektika* başta olmak üzere verilir. Eğitimde hiçbir zaman zorlama olmaz, “çünkü hür insan hiçbir şeyi köle gibi öğrenmemeli”, zorla öğrenilen şey akılda kalmaz. Eğitimin çocuklar için bir oyun olması sağlanmalıdır. Bu yolla, aynı zamanda kimin neye yatkın olduğu da daha iyi anlaşılır¹⁶. Müzik ve beden eğitimi alan çocukta, uyum ve ölçü duygusu gelişir. Ayrıca, bu çocuklara zaman zaman yaşantı olanakları da tattırılır, örneğin at üstünde savaşa da götürülür. Bunlar içerisinde, daha sonraki yıllarda, en atılgan, en cesur olanlar seçilip koruyucu yapılır; geri kalanlardan “geniş bir görüşe yükselebilenler” e *dialektika* eğitimi verilir. Bu seçkinler, otuz yaşına geldiğinde, içlerinden “hangilerinin göz ve öteki duyularının yardımı olmadan akıl gücüyle varlığın ta kendisine yükselebildiği” belirlenir, bunlar ilerde yönetici olmak üzere yetiştirilir, geri kalanlarsa eğilimlerine, becerilerine göre, devletin çeşitli kademelerinde görevlendirilir veya bilim ya da kanun adamı olarak hizmet ederler¹⁷. Elli yaşında sağ kalanlar -ki bunlar her türlü iş ve bilimde başkalarını aşanlardır- varılabilecek son noktaya itilir, son eğitimlerini alırlar. Bunları, “ruhlarının gözünü açıp her şeyi aydınlatan gerçek varlığın ta kendisine bakmaya zorlayacaksın”; iyinin kendisini gören, kavrayan bu insanlar, daha sonra, bunu örnek alarak, toplumu ve kendilerini düzene sokarlar; “şan, şeref için değil, yalnız halkın iyiliği için” kaçınılmaz görevlerini üstlenirler, kendilerine benzer yurttaşlar yetiştirirler¹⁸.

Dolayısıyla Platon’a göre, toplumsal açıdan baktığımızda eğitim etkinliğinde asıl hedef “üstün insanın” veya Platon’un deyişiyle “Tanrısal insanın” ya da insanların ortaya çıkarılmasıdır. Onlarda doğuştan var olan yeteneklerin ve/veya özelliklerin gelişip serpilmesi için uygun ortamın hazırlanmasıdır; çünkü bir toplumu “akıllı” veya “bilge” yapan ve böylece onları erdemli ve mutlu bir yaşama götüren, binde bir ortaya çıkan bu tür “üstün” insanlardır: “Tam bir filozof olmak isteyende aranan bütün değerleri bir araya toplayan yaradılışlar insanlar arasına binde bir gelir, küçük bir azınlıktır bunlar”¹⁹. Dünyaya binde bir gelen bu tür özelliklere sahip kişiler, eğer uygun eğitim alırlarsa, gelişe gelişe bütün değerlere ulaşırlar; eğer yanlış bir eğitim alırlarsa, en güzel değerlere sahip olsalar bile, kötü bir toprağa ekilip orada kök salan tohum gibi, çevrelerine veremeyecekleri kötülük kalmaz²⁰; sıradan bir insana göre daha büyük bir felaket ve kötülük kaynağı olurlar; “devletlere ve insanlara en büyük kötülüğü edenler böyleleri arasından çıkar. Talih yardım ederse, en büyük iyiliği edecek de onlardır”²¹.

Sonuç

¹⁶ a.g.e. 536 e, 537 a.

¹⁷ a.g.e. 537 a-e.

¹⁸ a.g.e. 540 a.

¹⁹ a.g.e. 491 b.

²⁰ a.g.e. 491 b-e.

²¹ a.g.e. 495 a.

Sonuç olarak Platon'unun eğitim anlayışına göre, insanlar arasındaki yapısal farklılıkları göz önüne almak ve böylece herkese bir ve aynı eğitimi değil, herkese kendi yapısına uygun eğitimi vermek gerekir. Bunu yaparken de toplumsal yaşamdaki işbölümünün ve nihai amacın gözetenilmesi gerekir. Nihai amaç olan erdeme ve onun getireceği mutluluğa toplumsal olarak ulaşmak için çalışanların ya da halkın eğitiminde amaç, onları ölçülü yapmak, askerlerin eğitiminde yiğit, yöneticilerin eğitiminde ise bilge yapmak olmalıdır.

Genel olarak baktığımızda ise Platon'a göre eğitim, insan teklerinin bireysel olarak sahip oldukları olanakları ve gizil bireysel özellikleri (güçleri) açığa çıkarma, bunlara gerçeklik kazandırma ve böylece insanlaşmalarını sağlama sürecidir. Eğitimsilik ise, kendi açısından insanlaşmasını tamamlamış olan (bilge) insanların başka insanların insanlaşma süreçlerine ellerinden geldiğince yardımcı olma, onların önünü açma, onlara bireysel yeteneklerinin yanı sıra insan olarak sahip oldukları olanakları gösterme, onları ellerinden tutup tek gerçeklik saydıkları mağaralarının kör karanlığından aydınlığa çıkarma sanatıdır.

Dolayısıyla, Platon *Devlet*'te, bizlere, her eğitim anlayışının aslında belirli bir "insan", "değer" ve "toplumsal yaşam" görüşü üzerine oturduğunu ve eğitimin sırf mesleki veya teknik bir sorun değil, öncelikle bir insanlaşma sorunu olduğunu söylüyor. Her ne kadar insanı somut bir bütün değil de, ruh ve bedenden oluşan ikili yapıya sahip bir varlık olarak alsa da, kendi anlayışı içerisinde eğitme ve eğitilme ile insanlaşma arasında kopartılması olanaksız bir bağın varlığını kabul etmektedir. Bunu yaparken de bireysel veya yerel olandan değil evrensel olandan hareket etmekte ve böylece dinsel veya ideolojik temellere oturmayan bir eğitim anlayışının olanaklı olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

AKARSU, Bedia. *Mutluluk Ahlakı*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

KRANZ, Walter. *Antik Felsefe*, (Çev: Suad Baydur) İstanbul, Sosyal Yayınları, 1994.

PLATON. *Devlet*, (Çev: S. Eyüboğlu, M.A. Cimcoz), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1988.